

Bán Gergely Károly

A két világháború közötti Magyarország városhierarchia-vizsgálatának módszertani kérdései

Bevezetés

A városhierarchia-vizsgálat egy igen komplex kutatási terület, amely számos módszertani problémát és interpretációs nehézséget rejt magában a vizsgált tértől és időszaktól függően. Ebből kiindulva tanulmányom célja, hogy egy átfogó képet kapjunk a két világháború közötti hazai városállományról és annak hierarchiájához kapcsolódó módszertani kérdésekről. Ezen célokat a kutatásomra támaszkodva – részben azt bemutatva – igyekszem megkonstruálni, ezáltal nagyobb rálátást kívánok biztosítani magára a kutatási témára is.

A leginkább statisztikai adatokra és egyben kvantitatív módszerekre támaszkodó vizsgálatok esetében, a metódus és kapcsolódó problémák alapvetően határozzák meg (determinálják) a kutatás végeredményét. Ebből az apriori feltevésből kiindulva fontosnak tartom a hazai – jelen esetben az 1930-as évekre fókuszáló – városhierarchia-vizsgálat módszertani hátterének részletes bemutatását, így a tanulmányomat a következő problémák köré építettem fel. 1) Hogyan lehetséges a számos módszertani elemet/formulát megfelelően ötvözni hazánk városhierarchia-vizsgálatánál? 2) A megannyi változóból melyek azok, amelyeket leginkább figyelembe kell vennünk? 3) Végül e változók hogyan értelmezhetőek az eljárás keretein belül?

Napjainkra a geográfusok által is erősen támogatott álláspont szerint „*a város a településállományon belül kialakult földrajzi munkamegosztás terméke; e munkamegosztásban a központi szerepkörű betöltő település, amelyben a városi alapfunkciók megfelelő mennyisége és sokfélesége tömörült; olyan település, ahol a lakosság nem mindennapi igényeit kielégítő tevékenységek, intézmények koncentráltak.*”¹ Tehát az úgynevezett városi alapfunkciók meghatározott szereppel bírnak egy központi település esetében. Ahhoz azonban, hogy meghatározó legyen egy adott központ a maga hálózatában, elengedhetetlen, hogy a fent említett funkciók az adott településen is túlnyúljanak és más, a hálózatban szereplő településeket is el tudjanak látni.²

Hogy ezen településeket rangsoroljuk a településhierarchiában, megkerülhetetlen az említett funkciók vizsgálata. Ugyanakkor a városoknak a településhálózatban elfoglalt helyzetét legközvetlenebbül a hierarchiában betöltött pozíciójuk határozza meg. A pozíciót pedig „*a szűkebb értelemben vett városi funkciók összetétele, egyes szerepkörök, ill. e szerepköröket ellátó intézmények jelenléte vagy hiánya, a városi funkciók [...] választéka adja.*”³ Következésképp több metódus is kínálkozik a városhierarchia megállapításának érdekében.

¹ Beluszky–Győri 2005. 13. vö. Bácskai 2002. 12–17.

² Beluszky–Győri 2005. 13–14.

³ Uo. 90.

Sztenderd módszerek

A módszereket tekintve számos szemlélet létezik, azonban ezek között két fő irányt állapíthatunk meg.

Az egyik módszer az, amikor a vizsgálat során nem végzünk részletező számbavételt a városi funkciókról/intézményekről, hanem a városi szerepkör valamely következményét állítjuk a kutatás középpontjába. Így tett Walter Christaller német geográfus is az 1930-as évek elején, amikor is a dél-németországi vizsgálata során a telefonelőfizetők számában találta meg a központosultság mérőszámát. Mindezt úgy tette, hogy felmérte az adott régióban található telefonállomások számát, majd Dél-Németország lakosságát elosztotta velük. Ennek köszönhetően megkapta, hogy egy telefonállomás mennyi lakost lát el az adott régióban (régiós átlag). Ezt követően pedig már csak a településeken található telefonállomások számát viszonyította a régiós átlaghoz, így kijött, hogy az adott település a saját lakosságán kívül mennyi lakost tud ellátni, vagy éppen a saját lakosságát sem tudja ellátni (telefonállomások tekintetében).⁴

Hasonló módszert alkalmazott Fügedi Erik is, aki a városokba települt koldulórendek számát vizsgálta és az alapján rangsorolta a településeket a középkori Magyarország vizsgálatánál. Munkájához a francia származású Le Goff módszerét használta fel és azt a hipotézist, hogy a koldulórendek azon településeken építették fel kolostoraikat, amelyek városi jellege elegendő volt ahhoz, hogy az adott koldulórendet ellássa, elartsa.⁵ Ezzel szemben Kubinyi András az egyes hazai településekből a külföldi egyetemekre, azon belül is a bécsi és a krakkói egyetemre beiratkozott magyar hallgatókat vette alapul munkájához. Tehát esetében a központosultság abban rejlett, hogy egy adott település hány külföldön tanuló hallgatóval rendelkezett.⁶

A városhierarchia-vizsgálatok többsége – szemben az előbbi példákkal – tételesen végigveszi a városi intézmények meglétét és mennyiségét (volumenét), választékát és hierarchiaszintjét. Ezt az eljárást nevezik „leltározó” módszernek. A „leltározó” módszernek számos típusa van attól függően, hogy a vizsgálat mennyire törekszik a teljességre vagy csupán megelégszik a reprezentatív szintjelzőkkel. Ezt a módszert alkalmazták Kiss István, Gál Zoltán, Major Jenő és Beluszky Pál is kutatásaik során.

A „leltározó” módszeren belül kétféle gyakorlat alakult ki az alapján, hogy a „központosultságot” az adott településen megtalálható intézmények meglétéhez, választékához, volumenéhez vagy hierarchiaszintjéhez rendeljük; vagy akár az úgynevezett városi funkciók vidékre jutó hányadához (jelentőségtöbbletéhez) kötjük. Utóbbi vonalat választotta Major Jenő és Gál Zoltán is a hazai városállomány vizsgálatakor – annyi különbséggel, hogy előbbi a kereskedelmi forgalmat, utóbbi a pénzintézetek hierarchiáját vette alapul.⁷ Ez az irányvonal a „leltározó” módszeren belül tehát a funkcionális intézményeket tanulmányozza. Vegyük például az oktatási funkciót. Ha egy adott településen megtalálható egy adott oktatási intézmény, akkor az a település városiasabbnak mondható azzal a helységgel szemben, ahol nincs ilyen oktatási intézmény. Tegyük fel, hogy tíz oktatási intézmény található az adott városban, akkor az már egy magasabb hierarchiaszintet jelent,

⁴ Christaller-féle modell egyik első hazai interpretációját lásd: Mendöl 1963. 485–486.

⁵ Fügedi 1972.

⁶ Kubinyi 1971.

⁷ Vö. Major 1964. és Gál 1997.

mivel nagyobb az oktatási intézmények volumene. Viszont különbséget is tehetünk két olyan település között, amelyben tíz-tíz oktatási intézmény található. Nem mindegy, hogy az egyikben tíz alapfokú intézmény található, vagy a tízből öt alsófokú, négy középfokú, egy pedig felsőfokú intézmény, ekkor már egy magasabb hierarchiaszintű várossal van dolgunk.

Források és módszertani eljárások

Munkám elején felvettem többek között azt a kérdést, hogy a meglévő módszereket hogyan lehet megfelelően ötvözni. A városhierarchia-vizsgálatok alapját minden esetben egy igen komplex, kvantitatív adatokat tartalmazó adatbázis alkotja, függetlenül attól, hogy mely térség településeit vizsgáljuk. Az állományban olyan mutatók kerülnek rögzítésre a legtöbb esetben, amelyek a települések közigazgatási, társadalmi, gazdasági és oktatási helyzetére – összegezve városiasabb állapotára – adnak választ a vizsgált időpont(ok)ban.

Kutatásomhoz szükséges módszertani alapok megszerzéséhez – melyek eleinte főleg matematikai és számítástechnikai ismeretekre alapultak – leginkább Nemes Nagy József és Beluszky Pál munkái nyújtottak segítséget.⁸ Míg a források tekintetében azon központi iratokat/dokumentumokat emelném ki, amelyek állami megrendelésre készültek, és alapját képezik bármely 20. századi hazai városhierarchia-vizsgálatnak. Idetartoznak a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal kiadványai, az adott korra vonatkozó helységnévtárak és a különböző országos gazdasági, demográfiai adatsorok, amelyek sok esetben már digitalizált formában is elérhetőek napjainkban.⁹

Az első lépcsőben hazánk 1930-as helységnévtárát¹⁰ dolgoztam fel, amelyből az 1000 lélekszám fölötti települések kerültek rögzítésre. Először a 2000 lélekszám fölöttiekre fókuszáltam, később azonban úgy ítélt meg, érdemes kibővíteni a vizsgálati kört az alacsonyabb lélekszámú települések adataival is, tekintve, hogy a kisvárosok és a majdnem városok körében lejátszódó folyamatok modellezése is különösen fontos (lehet) a városhierarchia egésze szempontjából. Így „lejjebb” kellett vinnem a lakosságszám határát annak érdekében, hogy valóban reprezentatív válasszom a kutatásom. Ezen bővítéssel 1634 település került rögzítésre az adatbázis rekordjaiban. Ez a mennyiség a korabeli 3422 településhez¹¹ viszonyítva már elegendőnek bizonyult (48%). A helységek neve mellett feljegyzésre került a település akkori jogállása és bizonyos funkcionális intézmények megléte is. Összesen 28 funkcionális intézmény került rögzítésre valamennyi vizsgálatba bevont település esetében. Ezen intézmények a teljesség igénye nélkül az alábbiak voltak: *postahivatal, távbeszélő hivatal, távirdahivatal, vasútállomás, gőzhajóállomás, csendőroros, körjegyzői hivatal* stb. Továbbá az 1920. évi település-lélekszámok is dokumentálásra kerültek, ugyancsak a helységnévtárból. Tehát az első lépcsőben maguk a települések, azok demográfiai adatai és közigazgatási, gazdasági funkciójú intézményei kerültek rögzítésre.

⁸ Nemes Nagy 2009. 51–57.; Beluszky–Győri 2005. 93–102.

⁹ https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statistikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/ (Utolsó letöltés: 2017. március 20.) http://konyvtar.ksb.hu/index.php?s=kb_statistika (Utolsó letöltés: 2017. március 20.)

¹⁰ Helységnévtár 1930.

¹¹ A fővárossal együtt, lásd: Hajdú 2005. 150. Vö. Frisnyák 1992. 187.

A következő fázisban a gazdasági adatok bővítésén volt a hangsúly. Ehhez a Magyar Statisztikai Közlemények vonatkozó kötete¹² nyújtott segítséget, amelyben a településekhez kapcsolódó foglalkoztatási ágak adatai találhatóak meg (a keresők és az eltartottak tekintetében). A közleményben található foglalkozási ágakat négy szektorba soroltam az alábbi módszer alapján. A primer szektorba kerültek az *őstermelés* és a *bányászat, kohászat* keresői, a szekunder szektorba az *iparban dolgozók* és az úgynevezett *k. m. n. napszámosok*, a terciér szektorba a *kereskedelem és hitelszféra keresői, a közlekedésben dolgozók, a közszolgálat és szabadfoglalkozásúak, a véderőbőz* soroltak és a *bázisjelöltek*, végül a negyedik csoportot a *nyugdíjasok és az egyéb, ismeretlen foglalkozású* keresők alkották.¹³ Ezt követően minden vizsgálatba bevont településnél megállapításra került, hogy az összlakosság keresői milyen arányban oszlottak meg az előbb megkonstruált szektorok között az 1930-as években. (Ez a bővítés azért is volt fontos, mert ezzel egy alapvető hipotézist tudtam vizsgálni, amely szerint minél nagyobb arányban dolgoznak a felállított szekunder és terciér szektorban egy adott település keresői, annál városiasabb az adott helység.¹⁴) Ezen túl a már említett statisztikai kötetből az 1930-as lakosságszám is rögzítésre került a vizsgálatba bevont települések esetében, így az adatbázis már rendelkezett két eltérő időben felvett lélekszámmal, amelyből már egy dinamikus mutatót lehetett konstruálni a települések lakosságszám-változása tekintetében. A lélekszámelemzésnek a szerepe pedig tagadhatatlanul fontos egy városhierarchia-vizsgálat során, mivel annak növekedése vagy éppen csökkenése sok esetben összekapcsolható a település prosperálásával.¹⁵

A harmadik lépcsőben oktatási adatokat rendeltem a településekhez. Eleinte a településen található közép fokú intézmények típusait vizsgáltam meg, amely által az is kiderült, hogy rendelkezett-e az adott település közép fokú intézménnyel vagy nem. Ha igen, akkor az érdekelt, hogy az adott hierarchiaszinten mekkora volt a „választék”. Minél szélesebb választékkal, minél inkább specializálódott intézményekkel volt ellátva egy helység, annál magasabb hierarchiaszintet képviselt az adott funkcionális vizsgálatban.¹⁶ (Megjegyzem, e szektor önmagában is egyfajta hierarchiát alkot: alap-, közép- és felső fokú intézmények). Fontos azt is megjegyezni, hogy a funkciók/intézmények számán túl azok választékát is vizsgáltam. Tegyük fel – elszakadva az oktatástól –, hogy egy adott településen az 1 főre jutó átlagos (országos átlag) ügyvédi irodák számához képest több ilyen iroda található. Ebben az esetben minden bizonnyal az ügyvédi irodák egy része specializálódott, és azok csak bizonyos típusú ügyekkel foglalkoztak. Ezáltal az adott település volumene megnő ilyen téren.¹⁷

Módszertanilag meg kell említenem, hogy viszonylag kevés rendelkezett közép fokú oktatási intézménnyel az 1634 vizsgált település közül, ezért itt az adatok bővítésére lesz szükség a későbbiekben. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az alsó fokú intézmények rögzítése automatikusan megoldást nyújthat a problémára, mivel az alap fokú oktatási intézmények a vizsgált korban már széleskörűen elterjedtek voltak, így az alapvető intézmények közé tartoztak a vizsgált időszakban; tehát nem releváns e mutatók elemzésbe történő bevonása.

¹² MSK Ús. 86. köt. II. rész. 92., 492.

¹³ Szilágyi 2012. 111.

¹⁴ Timár 1988. 88.

¹⁵ Mendöl 1963. 488.

¹⁶ Beluszky–Győri 2005. 93–94.

¹⁷ Uo. 90–96.

Elmondhatjuk, hogy a meglévő módszerek megfelelő felhasználásához kizárólag a témával kapcsolatos, kellő háttérismeret megteremtése nyújthat biztos segítséget. Azért tartom ezt fontosnak, mert az ilyen típusú kutatásoknál jelentős torzulások idézhetőek elő a nem megfelelő metódusok alkalmazásával, illetve már az adatbázis felállításakor is meghatározó lehet a kellő módszer kiválasztása. A téma vizsgálata során azonban azt tapasztaltam, hogy az úgynevezett „megfelelő módszer” nem létezik. Ahány vizsgálat, annyiféle út létezik. Ezért véleményem szerint fontos lehatárolni azokat az elemeket, amelyek köré a vizsgálatunkat építjük.

A változók kiválasztása és értelmezése

A városhierarchia-kutatás tekintetében mindenféleképpen olyan változók mellett érdemes dönteni, amelyek minél komplexebb képet nyújthatnak egy településrangsor megkonstruálása során. Ugyanakkor az is fontos szempont, hogy „megfelelő súllyal” is rendelkezzen az adott változó a vizsgálat vonatkoztatásában.

A következő lépésben szükségessé vált a felkutatott közigazgatási, gazdasági, oktatási és lélekszámra vonatkozó adatsorokat egyeztetni és újabb (másodlagos) változókat konstruálni belőlük, annak érdekében, hogy megfelelően össze lehessen hasonlítani egymással a vizsgált településeket. Összesen négy darab változó felállítása mellett döntöttem első körben. (A négy mutatót egy későbbi vizsgálat alkalmával tovább fogom bővíteni.)

Az *első változónak* az 1930-as lélekszámokra vonatkozó értékeket soroltam be. Ehhez különösebb magyarázatot nem is fűznék. Alapvető meglátás, hogy minél magasabb lakosságszámmal rendelkezik egy adott területen található település, annál nagyobb a valószínűség a városias létre. Ezt az összefüggést az általam kiszámított korrelációs együtthetők is alátámasztják (2. táblázat).¹⁸

A *második változó* szintén a lélekszámhoz köthető, azonban annak időbeli változását szemlélteti. Egészen pontosan az 1920-as és az 1930-as adatok közötti különbséget mutatja be, azt, hogy a két census között a vizsgálatba bevont települések lakossága mennyivel nőtt, csökkent vagy stagnált. Ezáltal egy dinamikus mutatót kapunk a két népszámlálás közötti településenkénti lélekszámváltozásra vonatkozóan, amely tulajdonképpen azonos a település tényleges szaporodásának értékével, amely magában rejtje a természetes szaporodás (vagyis a születések és a halálozások számának különbségét), és a vándorlási különbözet algebrai összegét. Ez azért is fontos, mivel a városiasodottabb településeknek gyakran alacsonyabb a természetes szaporodási értéke, mint a falvaknak, viszont a városok tényleges szaporodása nagyobb a magas bevándorlásnak és az alacsony elvándorlásnak köszönhetően. Tehát a lélekszám-növekedés a városiasabb létnek köszönhető.¹⁹

A *harmadik változóhoz* a nem mezőgazdasági dolgozók arányát vettem alapul. Egészen pontosan az általam felállított szekunder és terciér szektor keresőit helyeztem középpontba. Döntésem háttérében az a tézis állt, amely szerint a terciér szektor a városi funkciók alapvető hordozója,²⁰ a vizsgált időszakban azonban a szekunder szektort is mellé tehetjük, amely által egy árnyaltabb mutatót kapunk.

¹⁸ Saját számítás.

¹⁹ Mendöl 1963. 367.

²⁰ Timár 1988. 88.

A *negyedik* és egyben (jelenleg) utolsó változóm a szolgáltatások jelentőségtöbblete, tehát a tercier szektor vidékre jutó hányada. Ezen változó a Beluszky-féle „leltározó” eljárás egyik alapvető módszertani eleme, amely azon alapszik, hogy a város a vidék ellátója. Tehát a központi szerep a vidéknek nyújtott „többség” szolgáltatáson alapszik. Ezt a módszert használta korábban a már említett Christaller is. Az elmélet népszerűsége mellett azt is érdemes megemlíteni, hogy maga a módszer bizonyos esetekben torzíthat, ezért kellő óvatossággal érdemes alkalmazni. Miután az elmélethez tartozó képletből²¹ kiindulva megállapíthatjuk, hogy a településhez tartozó „saját” lakosság is a vonzáskörzet részét képezi – éppen úgy, mint a közigazgatási határokon kívül eső terület –, mindenképpen a település lélekszámával közösen kell a vizsgálat során alkalmazni az eljárást. Továbbá hazánkban, ahol területenként/régióként igen eltérő településszerkezet a jellemző (pl. alföldi városfejlődés), és ahol egy jelentősebb határmódosításra is sor került (1920), az adott elméletet felhasználva igen eltérő eredményt kaphatunk. Ezen két tényező figyelmen kívül hagyása sok esetben jelentősen megváltoztathatja egy-egy város „jelentőségtöbbletét”, ezzel együtt hierarchiai pozícióját is. Mindezek ellenére, a kellő módszertani ismeretek birtokában, az eljárás egy igen fontos elem a városhálózat vizsgálatánál.²² A vizsgálat következő lépéseként a négy változóból kialakított komplex mutató meghatározása következett, amely a változók átlagából tevődött össze, és amely végül a vizsgálatba bevont települések (hierarchiai) összpontszámát adta. Legvégül pedig a további funkcionális elemek: oktatási,²³ közigazgatási és gazdasági adatsorok feldolgozása maradt hátra. Ezeket azért is vontam/vonhattam össze, mivel ezen értékek a vizsgálatba bevont különböző funkcióval ellátott intézmények meglétét vagy éppen hiányát tartalmazzák. Így módszertanilag összevonhatóak ezen pontértékek.

Mindezek után került kialakításra az „összesített pontértékek” nevű mutató, amelyben a középfokú oktatási intézmények típusainak a megléte került rögzítésre, amely ily módon a lehetséges választékot tükrözi. Viszont az intézmények pontos számát nem tartalmazza, csak azt, hogy milyen jellegű középfokú intézmények voltak megtalálhatóak az adott településen. Továbbá a közigazgatási²⁴ és a gazdasági²⁵ funkciókat ellátó intézmények megléte is ebben a mutatóban került összevonásra. Így tevődött össze az említett „összesített pontérték” mutató.

A vizsgálatban lévő indexek sokszínűségéből, különbözőségéből adódóan szükségessé vált az egységesítés folyamata. Ehhez a standardizálást, mint statisztikai módszert választottam. A standardizálás alapja, hogy a nagy volumenű adatsorok esetén jelentést ad az értékeknek azáltal, hogy megmutatja az átlagtól való eltérésüket.²⁶ A standardizált értékek által a különböző típusú változókat sikerült egységesíteni, amely lehetővé tette a további számítások elvégzését.

²¹ Jelentőségtöbbség: Képlet (K): $K = F_v - L_v - F_m / L_m$; F_v : a vizsgált település kereskedelmi forgalma; F_m : a vizsgált terület kereskedelmi forgalma; L_v : a vizsgált település lakosságszáma; L_m : a vizsgált terület lakosságszáma.

²² Beluszky–Győri 2005. 97–99.

²³ Mészáros 1988. 113–114.

²⁴ Adatbázis: távbeszélőhivatal, rendőrkapitányság, törvényszék, polgármesteri hivatal, fő- és alispáni hivatal, postahivatal, adóhivatal, anyakönyvi hivatal, járási főszolgabírói hivatal, csendőrőrs, járási főszolgabírói hivatal, királyi járásbírói és törvénykönyvi hivatal. Lásd: Helységnévtár 1930.

²⁵ Adatbázis: vasútállomás, gőzhajóállomás, távbeszélőhivatal. Lásd: Helységnévtár 1930.

²⁶ Nemes Nagy 2005. 70. Képlet: $z_i = (x_i - \bar{x}) / s_x$; z_i : standardizált változó; x_i : az adatsor változója; \bar{x} : az adatsor átlaga; s_x : az adatsor szórása.

Összegezve az eddigieket: a jelenlegi adatbázis rendelkezik négy változóval, egy a változók átlagából álló komplex mutatóval, és egy összesített pontértékkel. Végezetül pedig a komplex mutató és az összesített pontérték átlaga adta meg a megkonstruált, úgynevezett összesített városhierarchiai komplex mutatót (továbbiakban ÖVKM), amely jelen esetben a településrangsor meghatározására szolgál.

Módszertani problémák

A hazai városhierarchia-vizsgálat során számos problémával kell szembenézni. Az első, amely mellett nem mehetünk el – főleg az Alföld vonatkozásában – az a tanyák szerepe. Az alföldi tanyás városok tekintetében közismert, hogy a belterület és a külterület népességének foglalkoztatási aránya igen jelentősen eltért. A magyar városhierarchia-vizsgálatok során jelentős tényező a tanyák (azaz a külterület) vizsgálata is. Míg a két világháború közötti időszakban sok alföldi város lakosság száma belterületi vonatkozásban méréselken nőtt, addig a külterület és a belterület együttes vizsgálatát tekintve, arányaiban már igen jelentős eltérést mutatott.²⁷ A külterület hovatartozását illetően már az 1940-es években éles vita alakult ki a hazai geográfia és szociológiai tudomány képviselői között. A kiinduló probléma az volt, hogy az alföldi városok tekintetében az úgynevezett földrajzi település és a közigazgatási határral körülhatárolt település nem esett egybe, sőt jelentős eltéréseket mutatott. Ezen problematika jelentős konfrontációt alakított ki többek között Mendöl Tibor geográfus és Erdei Ferenc szociológus között. Utóbbinál a kutatása során igen nagy jelentőséget kapott a város és tanyavilágának együttes vizsgálata, illetve annak kapcsolatrendszer. Egyik munkájában²⁸ úgy fogalmazott Erdei, hogy a települések határait kizárólag a közigazgatási határok adhatják meg, azonban ettől eltérően is fogalmaz ugyanezen művében. Mendöl viszont úgy vélte, hogy Erdei túlságosan is nagy jelentőséget tulajdonított a város és a tanya közötti kapcsolatnak. Mendöl szerint csupán csak közigazgatási vonatkozása van a kérdésnek, mivel egyes alföldi városokban a külterületi lakosság foglalkozási összetétele jelentősen eltért a belterület ugyanezen mutatójától. Tehát társadalomföldrajzilag is nehezen nevezhető egy egységnek egy olyan nagy kiterjedésű város, ahol teljesen eltérő mobilitási és rétegződési tendencia figyelhető meg. Éppen ezért véleménye szerint csak másodlagos jelentőséggel rendelkeznek az alföldi városok tekintetében a külterületek.²⁹

Fontos módszertani problémának bizonyult a szükséges adatsorok beszerzése valamennyi település esetében. Ezek közül főleg a külterületre vonatkozó gazdasági adatsorokat értem, melyek felkutatásához a KSH-hoz fordultam.³⁰ Végül sikerült valamennyi helység külterületi foglalkoztatási adatsorát megtalálni.³¹ Ennek háttérében az húzódik, hogy Beluszky Pál és Timár Lajos is csupán a jelentősebb városok tekintetében használta fel a kül- és belterületi adatokat.³² Továbbá a két világháború közötti települések pénzügyi

²⁷ Timár 1993. 33.

²⁸ Erdei 1988. 89–91.

²⁹ Timár 1988. 89–90.

³⁰ Hivatalos levelezés tartalmi kivonata: Megkeresésemre részletes tájékoztatást kaptam a községsoros és külterületi adatokkal kapcsolatban, amelyek egy része digitalizálva is elérhető a KSH digitális adattárában. Továbbá a témával kapcsolatos egyéb dokumentumok elérhetőségéről is biztosítottak. Ezen túl részletes tájékoztatást nyújtottak a hiányzó adatsorok felkutatásához.

³¹ MSK ÚS 86. köt. II. rész.

³² Timár 1993. 51. Beluszky – Győri: 2005. 80–82.

helyzetére vonatkozó értékek bővítése is tervben van hazai tekintetben. Azonban ez esetben olyan módszertani probléma áll fenn, amely megoldása jelenleg még folyamatban van. Egyelőre a települések betétállományát rögzítem, azonban egyes településeken, ahol csak alfiókok üzemeltek az 1930-as évben, ott hiányoznak a betéti állományra vonatkozó összeírások, vélhetően ezen adatok a központi fiók betéti állományába kerültek.

Továbbá nem kerülhetjük meg azt a tényt, hogy az általam választott változók és az azokból kialakított másodlagos mutatók, illetve módszerek kombinációja kínálja azt a modellt, amely a városhierarchia értékeit és egyben rangsorát adja. Ezen végleges értékek azonban változhatnak később, ha más mutatókat vonunk be a kutatásba és/vagy egyéb módszereket használunk fel a vizsgálat során. Éppen ezért a munkám a témának csak egy lehetséges interpretációját kínálja.

Ugyancsak említésre méltók még az eredményeknél használatos küszöbértékek is. Az első három hierarchiaszintnél jól elkülöníthető „lépcsőket” találunk, melyek „tisztán” mutatják a szintek határait, azonban az alsóbb szinteken nincs egyöntetű elkülönülés, így erősebben érvényesül a szubjektív állásfoglalás, ahogyan a „kvázi városi” szint alatti rész klasszifikálásra kerül (lásd városhierarchia-rangsor). Tehát a megkonstruált városhierarchia-rangsor alsóbb szintjein nincs markáns elkülönülés, jóllehet e tézis új irányvonalat kínál. Míután nincsenek éles határok – amelyek mentén differenciálhatnánk az alsóbb szinteket – felvetődik, hogy ezen kis települések laterális kapcsolatára is ki lehetne térni a kutatás során. Ennek segítségével pedig a falvak/községek közötti oldalirányú, kölcsönös függést vagy inkább viszonyrendszert lehetne egy új kutatás középpontjába állítani.³³

Továbbá nem mehetünk el amellett sem, hogy statisztikai adatsorokon alapszik a kutatásom, úgy, mint valamennyi hierarchiavizsgálat. Az ilyen típusú munkáknak megvan a nehézségei és egyben hátulütői is. A legalapvetőbb komplikációt éppen maguk a számok rejtik magukban. Az adatbázishoz szükséges forrásként felhasznált adatsorokat is az adott népszámláláskor vagy mikrocenzuskor rögzítették, tehát a feljegyzés során is előfordulhattak elírások, amelyeket még visszaellenőrizni sem lehet.³⁴ A saját adatbázis készítése során igen fontos szereppel bír az állandó ellenőrzés mind a rögzítésekre, mind a számításokra vonatkozóan. Egy-egy félreütés vagy éppen pillanatnyi figyelmetlenség jelentékeny mértékben tudja befolyásolni egy adott település vagy az egész rangsor eredményét. Ugyanez mondható el a módszerek kiválasztásáról is. Különböző módszerek felhasználása által, más-más végkifejlet tapasztalható.

Továbbá két esetben az is előfordult,³⁵ hogy az 1920-as rögzítéshez képest az 1930-as adatsorokban nem mindegyik vizsgált település mutatói voltak megtalálhatóak. Köszönhetően az idő előrehaladtának, ami által bizonyos települések összeolvadtak vagy éppen szétváltak. Munkám során számos újabb irányvonal körvonalazódott előttem, melyek egy részét már érintettem, de a következőkben bemutatásra kerülnek egy rövid „kitekintés” alkalmával.

³³ Szilágyi 2015b. 313–315.

³⁴ Nemes Nagy 2009. 33–35.

³⁵ Bajszentistván és Nagyújfalú.

Kitekintés

Összességében megállapíthatjuk, hogy a két világháború közötti Magyarország városhierarchia-vizsgálata kimagaslóan sokrétű és egyben összetett kutatási terület, amely interdiszciplináris teret hoz létre a történettudomány és a geográfia között. Ez a fajta összetettség módszertanilag is igen perdöntő. Olyannyira meghatározó jelen kutatás során maga a módszertani háttér, hogy az a vizsgálati eredményt is nagymértékben befolyásolja. Továbbá a téma hazai aspektusa jelentősen szerteágazó, és számos olyan területre világít rá, amelyek további – ezidáig kevésbé vizsgált – irányokat mutatnak számunkra. Gondolok itt a kül- és belterület szétválasztására valamennyi település esetében, vagy akár a laterális kapcsolatok vizsgálatát is említhetném, amely még kiforratlan hazai tekintetben és számos gazdasági, társadalmi folyamat megértését segítené elő a falvak tekintetében. Ebből adódóan a kutatás folytatását s a téma bővítését tervezem a következő években.

A teljes adatbázis tekintetében három fontos bővítés van hátra. Ezek közül talán a legfontosabb a külterületi adatok hozzáadása valamennyi településhez, amivel tovább lehetne mélyíteni az adatbázis komplexitását és egy olyan új rangsor létrehozását is elősegítené, amelyben kizárólag csak a belterületi adatok alakítanák ki a hierarchiát. A másik egy pénzügyi/gazdasági témájú bővítés lenne, ami a helyi pénzügyintézetek 1930-as betétállományát tartalmazná valamennyi vizsgált településre nézve.³⁶ Továbbá kutatásom során felmerült bennem az is, hogy az írni-olvasni tudók arányával is ki lehetne egészíteni az adatbázist, miután ezt a modernizációs vizsgálatok is gyakran alapul veszik – gondolok itt a HDI-re.³⁷ Azonban jelen esetben véleményem szerint inkább az alsóbb hierarchiaszinteken lenne jelentősége ezen mutató bevonásának, mivel a magasabb rangsorolt települések esetében nem szórna kellőképpen e változó. Kétségtelen viszont, hogy a már fentebb említett módszertani problémára – miszerint az alsóbb hierarchiaszintek nem különülnek el markánsan – lehetséges, hogy részben megoldást nyújtana. Véleményem szerint az úgynevezett „kisvárosi” és „majdnem kisvárosi” szintű települések körében volna jelentősége elvégezni ezt a modernizációs vizsgálatot. Végezetül pedig a laterális kapcsolatokat vizsgálnám meg az alsóbb hierarchiaszinteken, tehát a „majdnem kisvárosi” szinten és falvak/községek szintjén.

Kutatásom során megerősítést nyert azon jelentős hazai problémakör súlya, amely a külterület hovatartozását helyezi fókuszpontba. Azaz a földrajzi értelemben vett település vizsgálatát állítja előtérbe vagy a közigazgatási határokat veszi alapul valamennyi helység, illetve a teljes városállomány- és városhierarchia-vizsgálat során.

Tanulmányom zárásaként úgy vélem, a további vizsgálatok újabb és újabb gondolatokat, irányvonalakat szülve fognak tovább haladni, és a hazai településállomány tekintetében újszerű eredményekkel fognak szolgálni, mely által újra előtérbe kerülhet ezen interdiszciplináris irányvonal.

³⁶ Lásd: Gál 2006.: különösen 2. fejezet. Vö. NMC 1930.

³⁷ Szilágyi 2015a. 48–49. Nemes Nagy 2009. 301–302.

Gergely Károly Bán

Methodological Questions of the Urban Hierarchy Studies of the Interwar Hungary

The identification of the city hierarchy of our home country raises numerous questions, which arises from the complexity of the settlement structure, as well as from the special urban development of the Carpathian Basin.

The starting point has been the fact that there was a strong positive correlation between the position in urban hierarchy and the quantity (complexity) of the urban roles (Beluszky–Győri 2005).

The further aim of the study is to depict the network of cities of the interwar Hungary. First, I will study the emerging methodological issues, and I will also try to find solutions for them.

The recent study published by Pál Beluszky and Róbert Győri (2005), which examines the 1910 conditions, provides a base to observe the changes in the mentioned structure until 1930.

An important element of the present hierarchy study is to separate the downtown data from data of the periphery, as the classical homestead principle had already ceased to exist (Mendöl 1993., Timár 2006.).

Another important methodological aspect of the study is the way my computer database is modelling and distorting the whole structure, as well as its levels. Using this method, the study of the interwar urban hierarchy can be put onto new methodological bases, which differ significantly from the earlier domestic research methods.

Források

- Helységnévtár 1930. A Magyar Szent Korona Országainak helységnévtára 1930. Szerk.: Várady Károly. Bp., 1930.
- MSK Ús. 69. köt. Az 1920. évi népszámlálás. I. rész. A népesség főbb demográfiai adatai. Bp., 1923. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 69.)
- MSK Ús. 86. köt. Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. Foglalkozási adatok. Községek és külterületi lakothelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Bp., 1934. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 86.)
- NMC 1930. Nagy „Magyar Compass” (Azelőtt Mihók-féle). I. rész. Pénzügyintézetek (1929/30). Szerk.: Galánthai Nagy Sándor. Bp., 1930. (Pénzügyi és Kereskedelmi Évkönyv, 53/1.)

Szakirodalom

- Bácskai 2002. Bácskai Vera: Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Bp., 2002.
- Beluszky–Győri 2005. Beluszky Pál – Győri Róbert: Magyar városhálózat a 20. század elején. Bp.–Pécs., 2005.
- Erdei 1974. Erdei Ferenc: Magyar város. Bp., 1974. [Hasonmás kiadás.]
- Frisnyák 1992. Frisnyák Sándor: Magyarország történeti földrajza. (Egyetemi-főiskolai tankönyv.) Bp., 1992.
- Fügedi 1972. Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. In: Századok, 106. (1972) 1. sz. 69–95.
- Gál 1997. Gál Zoltán: A magyarországi városhálózat vizsgálata a banki betétforgalom alapján 1910-ben. In: Kőfallal, sárpalánkkal... Várostörténeti tanulmányok. Szerk.: Németh Zsófia, Sasfi Csaba. Debrecen, 1997. 50–65. (Rendi társadalom – polgári társadalom 7.)
- Gál 2006. Gál Zoltán: „Aranykor után?” A pécsi bankrendszer története a két világháború közötti korszakban. In: A 2001–2004 között megrendezett Előadások Pécs történetéből című konferenciák válogatott előadásai. Szerk.: Palkhoffer Mónika, Vonyó József. Pécs, 2006. 235–280. (Tanulmányok Pécs történetéből 18.)
- Hajdú 2005. Hajdú Zoltán: Magyarország közigazgatási földrajza. (Második, javított kiadás.) Bp.–Pécs, 2005.

- Kiss 1961. Kiss István: A városok közigazgatási szerepe. In: Vidéki városaink. Szerk.: Borsos József. Bp., 1961. 195–204.
- Kubinyi 1971. Kubinyi András: A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez. In: Településtudományi Közlemények, 19. (1971) 23. sz. 58–78.
- Major 1964. Major Jenő: A magyar városhálózatról. In: Településtudományi Közlemények 13. (1964) 16. sz. 32–65.
- Mendöl 1963. Mendöl Tibor: Általános településföldrajz. Bp., 1963. 567.
- Mészáros 1988. Mészáros István: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948. Bp., 1988.
- Nemes Nagy 2005. Regionális elemzési módszerek. Szerk.: Nemes Nagy József. Bp., 2005. (Regionális Tudományi Tanulmányok 11.)
- Nemes Nagy 2009. Nemes Nagy József: Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai. Bp., 2009.
- Szilágyi 2012. Szilágyi Zsolt: Homokváros. Kecskemét történeti földrajzi látószögek metszetében. Kecskemét, 2012. 111.
- Szilágyi 2015a. Szilágyi Zsolt: A fejlettség területi különbségei az Alföldön. In: Föld, parasztság, agrárium. Szerk.: Varga Zsuzsanna – Pallai László. Hajdúnánás, 2015. 48–49.
- Szilágyi 2015b. Szilágyi Zsolt: Települések közti kapcsolatok az Alföldön a 20. század első harmadában. 1. rész. Feltételek és kontextusok teremtése az alföldi falvak laterális kapcsolatainak elemzéséhez. Debrecen, 2015.
- Szilágyi 2016. Szilágyi Zsolt: Isten veled fejlődésmodell! Kecskemét alkalmazkodásának történeti sajátosságai. In: Forrás, 48. (2016) 7–8. sz., 36–59.
- Timár 1986. Timár Lajos: A gazdaság térszerkezete és a városhálózat néhány sajátossága a két világháború közötti Magyarországon. Pécs, 1986.
- Timár 1988. Timár Lajos: A szociológia és geográfia pörlekedésének egy lezáratlan fejezete. In: Tér és társadalom, 2. (1988) 2. sz. 86–93.
- Timár 1993. Timár Lajos: Vidéki város lakók. Debrecen társadalmi 1920–1944. Bp., 1993.

Melléklet

MAGYARORSZÁGI VÁROSHIERARCHIA 1930-BAN

Rangsorszám	Településnév	v1	v2	v3	v4	K	ÖP	ÖVKM
		Lélekszám (1930)	Lélekszám változás (1920–30) %	Nem mg.-i lakosság aránya (1930) %	Szolgáltatások jelentőség-többlete (fő)	Komplex mutató (v1–4)	Összes pontérték	Összesített városhierarchiai komplex mutató (standardizált értékek alapján)
I. FŐVÁROS								
1	Budapest	1 006 184	2,18	87,17	778220,49	446123,46	54	18,800
II. REGIONÁLIS KÖZPONTOK								
2	Debrecen	117 275	13,65	67,84	43891,61	40312,03	18	3,632
3	Szeged	135 071	13,40	54,15	22044,90	39295,86	16	3,135
4	Pécs	61 663	29,66	74,77	28089,62	22464,26	16	3,102
5	Sopron	35 895	1,84	73,45	18334,76	13576,26	18	3,024
6	Miskolc	61 559	8,03	80,39	35525,01	24293,11	16	3,018
7	Győr	50 881	1,69	86,54	25355,36	19081,15	16	2,896
III. MEGYESZINTŰ KÖZPONTOK								
8	Nyíregyháza	51 308	18,38	58,03	17377,52	17190,48	16	2,771
9	Szolnok	38 764	19,13	71,54	14156,68	13252,84	15	2,625
10	Szombathely	35 758	3,05	83,07	23040,50	14721,16	15	2,623
11	Baja	27 935	44,21	69,89	7677,48	8931,65	14	2,549
12	Székesfehérvár	40 714	4,10	70,33	15931,96	14180,10	15	2,517

Rangsám	Településnév	v1	v2	v3	v4	K	ÖP	ÖVKM
		Lélekszám (1930)	Lélekszám változás (1920–30) %	Nem mg.-i lakosság aránya (1930) %	Szolgáltatások jelentőség-többlete (fő)	Komplex mutató (v1–4)	Összes pontérték	Összesített városhierarchiai komplex mutató (standardizált értékek alapján)
13	Pesterzsébet	67 907	67,49	91,02	12595,49	20165,25	10	2,433
14	Kecskemét	79 467	8,70	38,54	2680,42	20548,67	15	2,421
15	Újpest	67 400	19,32	91,84	11495,09	19751,56	12	2,385
16	Kaposvár	32 715	10,49	74,36	14169,78	11742,41	14	2,377
17	Esztergom	17 354	-3,39	59,70	5508,82	5729,78	16	2,370
18	Eger	30 424	5,81	57,43	7917,27	9601,13	15	2,335
19	Veszprém	17 792	14,15	77,43	8389,54	6568,28	13	2,150
IV. KÖZÉPVÁROSOK								
20	Balassagyarmat	11 551	1,62	72,56	6291,08	4479,07	13	1,971
21	Sátoraljaújhely	18 431	-12,91	76,58	9437,81	6983,12	13	1,938
22	Kispest	64 512	26,34	88,64	17849,12	20619,02	9	1,934
23	Pápa	21 356	10,91	75,07	5092,84	6633,71	12	1,933
24	Kószeg	8 537	0,53	72,54	2682,88	2823,24	13	1,924
25	Pestszentlőrinc	30 611	159,92	87,61	8861,56	9930,02	4	1,922
26	Vác	20 960	8,07	75,68	5572,05	6653,95	12	1,916
27	Nagykanizsa	30 869	2,77	69,09	12192,30	10783,29	12	1,915
28	Gyula	25 241	1,34	55,42	3594,87	7223,16	13	1,891
29	Albertfalva	3 331	173,26	91,12	1327,42	1230,70	4	1,875
30	Kalocsa	11 880	-3,67	62,60	3871,55	3952,62	13	1,841
31	Szentes	32 861	1,46	44,10	-576,12	8082,61	13	1,819
32	Zalaegerszeg	13 072	-1,26	72,48	6541,74	4921,24	12	1,786
33	Szekszárd	14 279	1,81	47,78	2957,13	4321,43	13	1,782

Rangsám	Településnév	v1	v2	v3	v4	K	ÖP	ÖVKM
		Lélekszám (1930)	Lélekszám változás (1920–30) %	Nem mg.-i lakosság aránya (1930) %	Szolgáltatások jelentőség-többlete (fő)	Komplex mutató (v1–4)	Összes pontérték	Összesített városhierarchiai komplex mutató (standardizált értékek alapján)
34	Magyaróvár	8 584	20,90	76,70	1514,63	2549,06	11	1,770
35	Békéscsaba	49 374	11,28	53,05	4798,41	13559,18	11	1,737
36	Rákoshegy	4 198	161,39	82,30	1552,36	1498,51	4	1,721
37	Salgótarján	16 980	11,62	73,45	2353,60	4854,67	11	1,718
38	Szentendre	7 210	22,68	65,10	2896,82	2548,65	11	1,701
39	Hódmezővásárhely	60 342	-0,95	36,65	-6857,67	13380,01	12	1,667
40	Budafok	19 691	43,88	90,54	5300,55	6281,49	8	1,622
41	Makó	35 824	-3,55	39,91	1378,27	9309,66	12	1,605
42	Gyöngyös	21 281	7,94	55,82	5393,70	6684,62	11	1,599
43	Komárom	7 562	26,82	83,54	5818,30	3372,66	9	1,550
44	Csongrád	26 046	0,61	36,57	-5128,00	5238,79	12	1,525
45	Szob	3 486	70,88	81,75	4428,18	2016,70	7	1,520
46	Mohács	17 369	9,49	48,43	1240,44	4666,84	11	1,512
47	Kiskunfélegyháza	38 206	3,83	36,11	-2281,98	8990,99	11	1,454
48	Kisvárd	14 133	23,59	70,33	4217,64	4611,14	9	1,449
49	Mátészalka	9 125	39,98	57,06	2321,51	2885,89	9	1,446
50	Csepel	22 901	63,70	93,98	-3526,41	4883,07	6	1,424
51	Mezőtúr	27 647	2,73	37,51	-2486,46	6300,20	11	1,403
52	Békásmegyér	8 447	91,50	83,72	464,11	2271,58	5	1,357
53	Szentgotthárd	3 258	6,68	82,13	1098,86	1111,42	9	1,328
54	Jászberény	30 101	-5,85	33,50	-2247,72	6970,23	11	1,319
55	Cegléd	37 413	1,31	41,01	461,39	9479,18	10	1,313

Rangsám	Településnév	v1	v2	v3	v4	K	ÖP	ÖVKM
		Lélekszám (1930)	Lélekszám változás (1920–30) %	Nem mg.-i lakosság aránya (1930) %	Szolgáltatások jelentőség-többlete (fő)	Komplex mutató (v1–4)	Összes pontérték	Összesített városhierarchiai komplex mutató (standardizált értékek alapján)
V. KISVÁROSOK								
56	Hajduböszörmény	28 914	0,72	24,59	-5735,03	5801,07	11	1,278
57	Vásárosnamény	3 388	41,58	59,80	1054,78	1136,04	8	1,273
58	Hatvan	15 380	9,51	61,17	3562,03	4753,18	9	1,271
59	Dombóvár	8 984	4,30	68,81	3771,25	3207,09	9	1,256
60	Keszthely	10 644	4,16	67,39	3350,54	3516,52	9	1,249
61	Gödöllő	11 056	7,74	62,68	2945,64	3518,01	9	1,243
62	Sashalom	11 792	90,29	88,09	2573,99	3636,09	4	1,239
63	Karcag	24 248	7,44	34,57	-2805,73	5371,07	10	1,231
64	Bonyhád	6 861	7,56	64,45	1223,87	2039,22	9	1,223
65	Kiskunhalas	28 829	10,51	27,14	-2993,92	6468,18	10	1,222
66	Balatonfüred	3 149	20,93	51,24	323,45	886,15	9	1,210
67	Celldömök	6 100	16,68	73,29	2960,84	2287,70	8	1,198
68	Barcs	7 585	23,15	64,59	1573,87	2311,65	8	1,184
69	Kisújszállás	14 532	5,56	33,21	-420,16	3537,65	10	1,175
70	Rákospalota	42 949	19,28	83,39	8560,27	12902,98	6	1,166
71	Tokaj	5 844	15,20	70,60	1557,78	1871,90	8	1,156
72	Nagykőrös	28 591	-0,38	29,99	-3678,64	6235,49	10	1,150
73	Szikszó	5 303	9,09	53,67	1060,13	1606,47	9	1,148
74	Szerencs	6 707	14,63	67,76	1418,18	2051,89	8	1,134
75	Sárospatak	11 257	8,16	46,25	728,78	3010,05	9	1,112
76	Zalaszentgrót	2 458	13,38	69,10	568,97	777,36	8	1,108

Rangsám	Településnév	v1	v2	v3	v4	K	ÖP	ÖVKM
		Lélekszám (1930)	Lélekszám változás (1920–30) %	Nem mg.-i lakosság aránya (1930) %	Szolgáltatások jelentőség-többlete (fő)	Komplex mutató (v1–4)	Összes pontérték	Összesített városhierarchiai komplex mutató (standardizált értékek alapján)
77	Felsőgöd	3 024	83,61	83,87	1080,51	1068,00	4	1,103
78	Csurgó	4 869	3,07	54,57	687,49	1403,53	9	1,102
79	Sümeg	5 491	2,81	53,98	388,81	1484,15	9	1,097
80	Nagytétény	7 160	39,84	82,07	62,33	1836,06	6	1,094
81	Nagykálló	9 247	12,33	40,45	577,54	2469,33	9	1,093
82	Nyírbátor	10 779	18,78	53,28	1979,12	3207,54	8	1,084
83	Pesthidegkút	6 030	84,80	77,70	1237,74	1857,56	4	1,083
84	Szigetvár	5 960	11,44	65,07	823,73	1715,06	8	1,082
85	Fehérgyarmat	5 227	19,47	56,60	320,79	1405,96	8	1,077
86	Putnok	4 646	10,15	64,91	1432,77	1538,46	8	1,068
87	Hajdúszoboszló	17 022	-3,95	28,57	-1995,24	3762,85	10	1,066
88	Tapolca	7 572	7,33	61,78	2517,84	2539,74	8	1,043
89	Berettyóújfalu	10 899	19,32	46,80	2071,77	3259,22	8	1,043
90	Monor	12 886	4,37	62,19	1321,48	3568,51	8	1,041
91	Tata	6 414	-0,82	48,49	604,23	1766,47	9	1,033
92	Biharnagybajom	4 650	92,79	17,65	-1138,11	905,58	6	1,025
93	Tab	3 681	13,75	55,03	603,29	1088,27	8	1,014
94	Sárvár	9 334	-6,20	71,45	1264,74	2666,00	8	1,007
95	Mezőkövesd	20 806	12,17	23,67	-3705,57	4284,07	9	0,996
96	Bánhida	9 424	88,29	38,56	-1150,39	2100,12	5	0,995
97	Sásd	1 360	0,29	68,02	576,47	501,20	8	0,991
98	Orosháza	24 926	3,52	48,33	1349,45	6581,82	8	0,990
99	Siklós	5 740	3,93	60,30	1388,58	1798,20	8	0,989

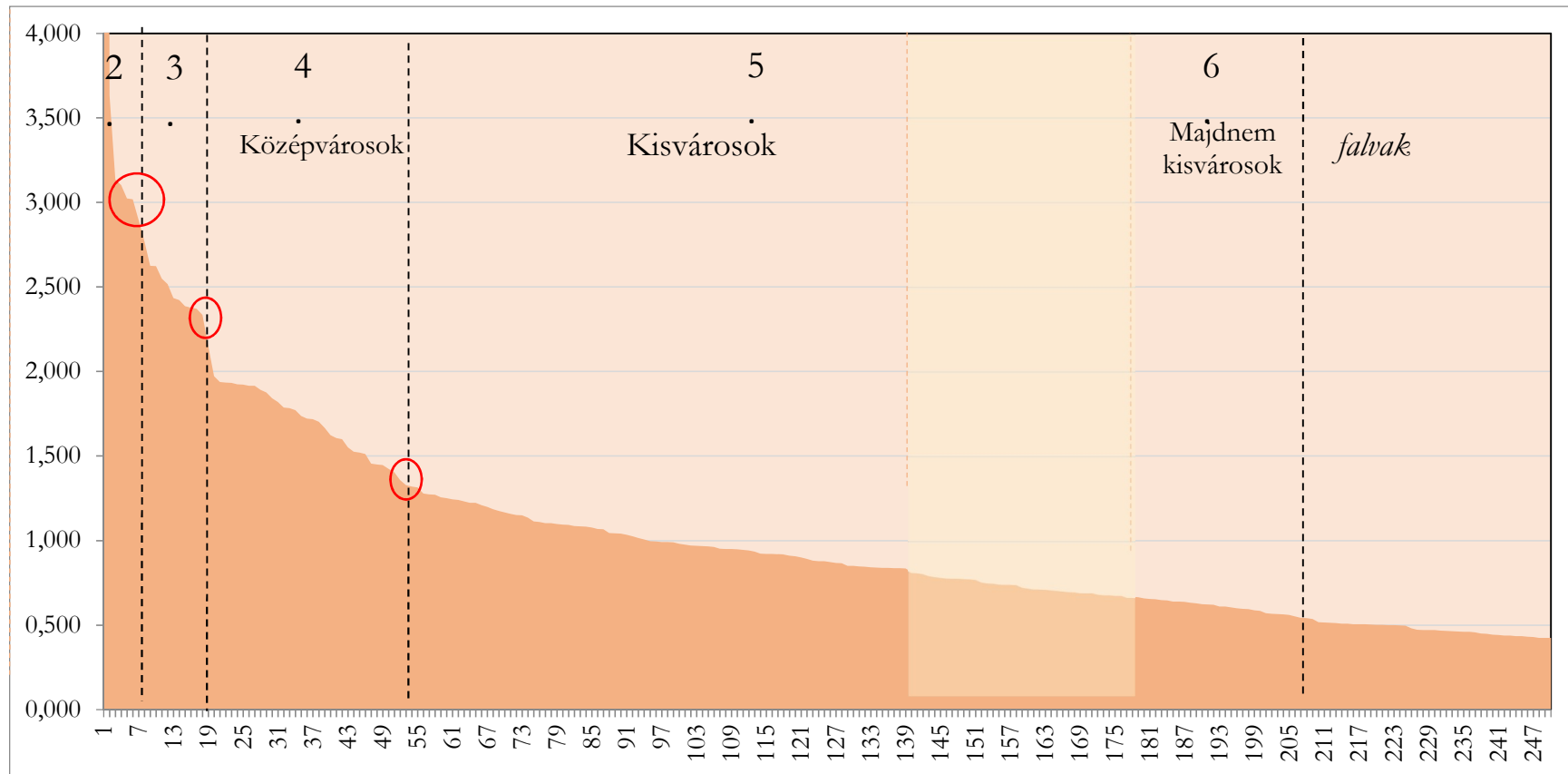
Rangsám	Településnév	v1	v2	v3	v4	K	ÖP	ÖVKM
		Lélekszám (1930)	Lélekszám vál- tozás (1920– 30) %	Nem mg.-i lakosság ará- nya (1930) %	Szolgáltatások jelentőség- többlete (fő)	Komplex mutató (v1–4)	Összes pontérték	Összesített vá- roshierarchiai komplex mutató (standardizált ér- tékek alapján)
100	Zirc	2 749	2,96	63,01	356,34	792,83	8	0,981
101	Paks	11 833	-1,69	39,12	-621,08	2812,34	9	0,976
102	Szarvas	25 561	1,34	28,67	-3520,43	5517,65	9	0,970
103	Szeghalom	10 293	8,81	28,28	-1238,71	2272,84	9	0,969
104	Körmend	7 469	-7,61	67,88	2138,20	2416,87	8	0,966
105	Békés	28 907	2,65	26,26	-5810,94	5781,24	9	0,965
106	Kelebia	3 566	121,49	24,18	-345,20	841,62	4	0,961
107	Sajószentpéter	5 842	13,66	45,56	-44,03	1464,30	8	0,950
108	Enying	5 082	20,77	38,52	-366,53	1193,69	8	0,950
109	Hajdúnánás	17 990	5,30	25,91	-3048,32	3743,22	9	0,949
110	Nagyatád	4 587	17,10	64,82	660,70	1332,41	7	0,947
111	Adony	4 260	2,85	34,70	-341,63	988,98	9	0,945
112	Csorna	8 498	2,11	54,36	883,72	2359,55	8	0,941
113	Abaújszántó	4 743	-1,52	59,65	1030,30	1457,86	8	0,934
114	Jászapáti	12 390	0,63	29,94	-1736,75	2670,96	9	0,922
115	Kapuvár	9 536	10,09	43,22	-394,25	2298,76	8	0,920
116	Dunakeszi	6 053	47,42	74,59	-665,59	1377,35	5	0,919
117	Vasvár	4 532	6,31	49,77	294,87	1220,74	8	0,918
118	Gyömtrő	6 992	27,61	70,78	625,16	1928,89	6	0,916
119	Dunavecse	4 743	-1,50	34,57	-581,96	1048,53	9	0,910
120	Ózd	7 322	21,59	76,24	9,18	1857,25	6	0,906
121	Érd	5 693	40,39	55,90	86,54	1468,96	6	0,900
122	Szentlőrinc	2 762	7,55	45,89	289,20	776,16	8	0,891

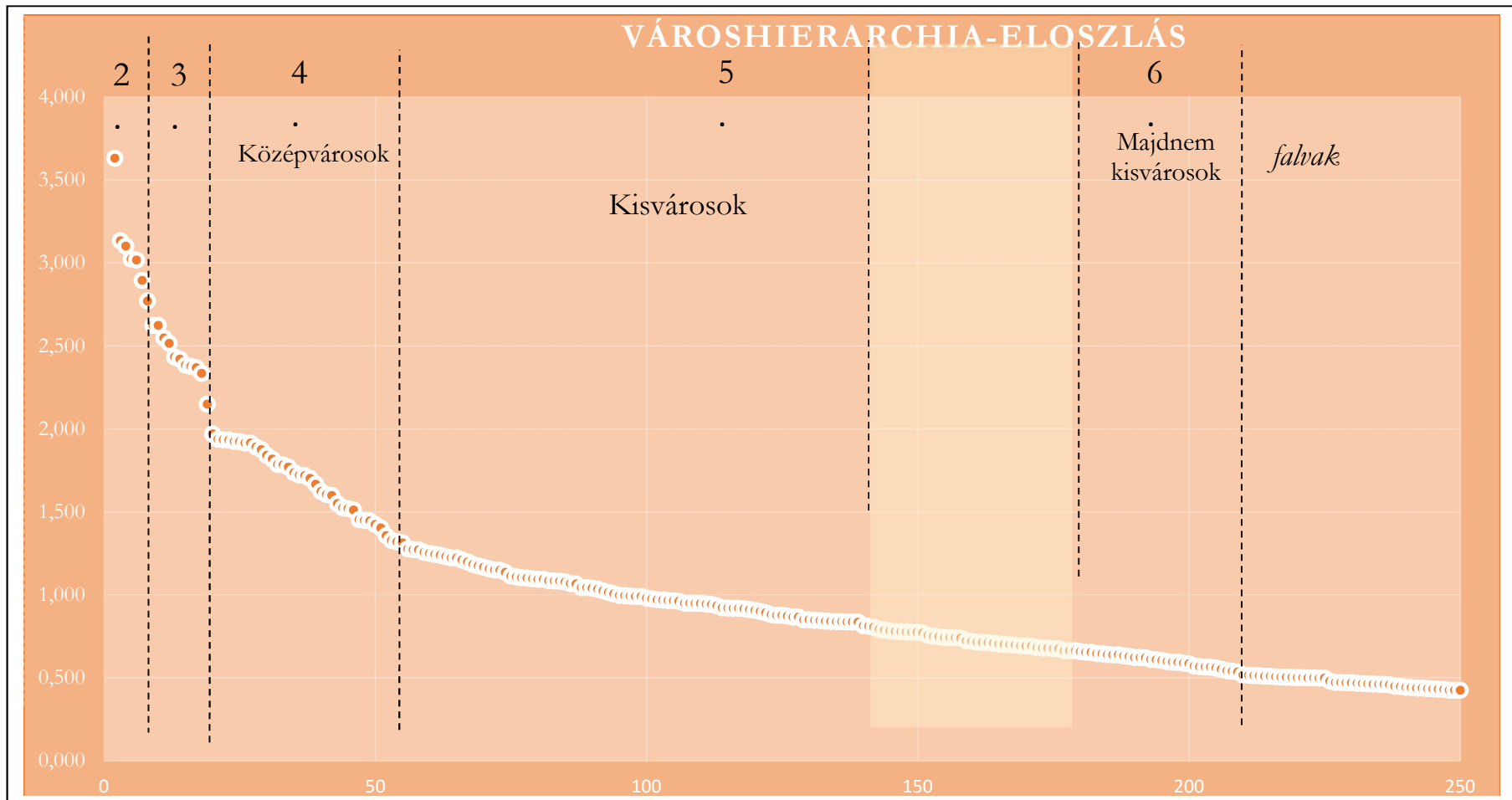
Rangsám	Településnév	v1	v2	v3	v4	K	ÖP	ÖVKM
		Lélekszám (1930)	Lélekszám változás (1920–30) %	Nem mg.-i lakosság aránya (1930) %	Szolgáltatások jelentőség-többlete (fő)	Komplex mutató (v1–4)	Összes pontérték	Összesített városhierarchiai komplex mutató (standardizált értékek alapján)
123	Pestújhely	11 340	43,62	89,26	3819,58	3823,11	4	0,881
124	Kunszentmiklós	8 004	-3,24	30,11	-842,40	1797,12	9	0,877
125	Törökszentmiklós	28 503	8,36	30,07	-4115,76	6106,42	8	0,877
126	Pécsvárad	2 760	4,55	46,70	96,98	727,06	8	0,872
127	Rákoscscaba	8 189	38,35	73,77	1629,64	2482,69	5	0,866
128	Devecser	4 305	1,70	47,76	195,03	1137,37	8	0,865
129	Marcali	6 473	5,13	40,92	-266,19	1563,22	8	0,850
130	Vecses	13 006	38,36	70,26	-622,01	3123,15	5	0,849
131	Szécsény	3 943	-6,43	53,92	590,56	1145,26	8	0,846
132	Edelény	2 935	6,57	40,60	151,36	783,38	8	0,845
133	Nagykátá	11 005	10,33	31,92	-1165,92	2470,33	8	0,841
134	Kerepes	3 159	47,55	64,98	-199,17	768,09	5	0,839
135	Encs	1 617	38,68	51,68	543,14	562,62	6	0,838
136	Rákosszentmihály	14 083	41,71	83,18	4375,46	4645,84	4	0,838
137	Nyírbakta-Baktalórántháza	2 449	58,20	30,41	-318,07	554,88	6	0,837
138	Dunaharaszti	8 040	35,79	73,50	557,60	2176,72	5	0,836
139	Siófok	3 899	23,78	65,64	915,79	1226,05	6	0,835
140	Cinkota	8 449	32,04	72,55	2482,89	2759,12	5	0,813
141	Bácsalmás	13 045	13,27	24,05	-2058,33	2756,00	8	0,811
142	Somoskőújfalu	2 342	33,91	75,88	-115,54	584,06	5	0,807
143	Tét	4 617	8,33	31,34	-530,62	1031,51	8	0,794
144	Balatonboglár	2 199	17,41	67,66	804,76	772,20	6	0,790
145	Bicske	7 696	7,71	51,13	242,94	1999,45	7	0,784

Rangsám	Településnév	v1	v2	v3	v4	K	ÖP	ÖVKM
		Lélekszám (1930)	Lélekszám vál- tozás (1920– 30) %	Nem mg.-i lakosság ará- nya (1930) %	Szolgáltatások jelentőség- többlete (fő)	Komplex mutató (v1–4)	Összes pontérték	Összesített vá- roshierarchiai komplex mutató (standardizált ér- tékek alapján)
146	Kiskőrös	13 144	7,38	25,89	-1537,08	2910,05	8	0,781
147	Tiszafüred	10 103	5,87	28,78	-917,99	2304,91	8	0,780
148	Sárbogárd	6 613	1,46	35,10	-206,90	1610,66	8	0,779
149	Dunaföldvár	11 340	-3,35	37,51	-832,80	2635,34	8	0,777
150	Mezőcsát	6 094	4,58	31,85	-392,65	1434,44	8	0,776
151	Tiszalök	5 302	6,53	29,58	-306,79	1257,83	8	0,772
152	Lenti	2 213	25,31	55,28	-60,49	558,27	6	0,757
153	Csepreg	4 135	-1,36	36,32	-376,90	948,27	8	0,752
154	Dunakeszi	6 053	47,42	74,59	-665,59	1377,35	4	0,749
155	Csenger	4 941	36,57	39,62	-49,00	1242,05	6	0,745
156	Heves	10 124	1,39	28,93	-1176,17	2244,54	8	0,744
157	Gyöng	3 156	2,14	31,69	-65,19	781,16	8	0,744
158	Lengyeltóti	2 693	-3,51	37,81	-88,27	659,76	8	0,741
159	Ráckeve	6 565	0,21	29,67	-765,92	1457,24	8	0,725
160	Derecske	9 985	1,44	26,12	-1406,91	2151,41	8	0,721
161	Sajóvárkony	5 419	49,65	68,38	-1029,61	1126,86	4	0,716
162	Hejőcsaba	6 356	42,67	73,15	1439,66	1977,87	4	0,716
163	Maglód	5 104	34,03	61,05	207,97	1351,76	5	0,714
164	Rákoskeresztúr	7 550	25,23	69,05	-533,66	1777,65	5	0,710
165	Alag	3 015	33,11	62,20	336,99	861,83	5	0,706
166	Sarkad	12 233	13,78	32,17	-1585,17	2673,45	7	0,704
167	Rétság	1 049	-3,32	32,97	115,45	298,53	8	0,700
168	Battonya	12 718	-7,42	30,81	-1213,50	2881,97	8	0,699

Rangsám	Településnév	v1	v2	v3	v4	K	ÖP	ÖVKM
		Lélekszám (1930)	Lélekszám változás (1920–30) %	Nem mg.-i lakosság aránya (1930) %	Szolgáltatások jelentőség-többlete (fő)	Komplex mutató (v1–4)	Összes pontérték	Összesített városhierarchiai komplex mutató (standardizált értékek alapján)
169	Visegrád	1 720	7,90	65,73	193,18	496,70	6	0,694
170	Mindszent	9 946	-1,22	48,64	-1635,82	2089,40	7	0,693
171	Pomáz	5 433	10,43	60,66	-75,91	1357,04	6	0,693
172	Tamási	5 668	-2,36	27,56	-861,32	1207,97	8	0,684
173	Mór	10 032	-4,93	27,57	-1368,70	2171,49	8	0,682
174	Balatonkenese	2 456	33,33	36,15	-92,53	608,24	6	0,682
175	Tiszaöldvár	11 467	17,95	25,20	-2312,71	2299,36	7	0,678
176	Tokod	4 846	49,85	39,92	-900,83	1008,74	5	0,677
VI. MAJDNEM KISVÁROSOK								
177	Fonyód	1 663	30,02	38,00	22,36	438,35	6	0,666
178	Elek	8 446	10,55	32,10	-695,63	1948,26	7	0,665
179	Pétervására	2 464	16,94	28,60	-373,71	533,96	7	0,664
180	Veresegyháza	4 448	42,11	45,37	-386,83	1037,16	5	0,657
181	Mezőkovácsháza	5 323	12,75	29,93	-385,98	1244,93	7	0,654
182	Diósgyőr	20 854	8,41	71,95	-1822,17	4778,05	5	0,652
183	Előszállás	3 680	72,37	11,96	-909,65	713,67	5	0,646
184	Hegyeshalom	3 420	35,34	50,96	572,31	1019,65	5	0,645
185	Vámosmikola	2 162	5,82	37,09	146,97	587,97	7	0,639
186	Letenye	3 233	11,18	30,79	-192,13	770,71	7	0,639
187	Tolna	8 017	-2,69	64,97	696,74	2194,00	6	0,637
188	Pécel	7 061	16,08	66,92	1360,28	2126,07	5	0,631
189	Szirák	1 586	-0,69	43,15	114,25	435,68	7	0,629

Rangsám	Településnév	v1	v2	v3	v4	K	ÖP	ÖVKM
		Lélekszám (1930)	Lélekszám változás (1920–30) %	Nem mg.-i lakosság aránya (1930) %	Szolgáltatások jelentőség-többlete (fő)	Komplex mutató (v1–4)	Összes pontérték	Összesített városhierarchiai komplex mutató (standardizált értékek alapján)
190	Hajdúhadház	11 611	10,79	24,97	-1861,66	2446,28	7	0,622
191	Dorog	5 863	48,69	32,45	-443,06	1375,27	5	0,621
192	Túrkeve	13 320	2,67	31,81	-1210,75	3035,93	7	0,620
193	Ócsa	6 016	18,68	40,42	-618,26	1364,21	6	0,610
194	Nagymaros	4 699	-6,64	68,48	-261,17	1124,92	6	0,609
195	Isaszeg	5 641	22,90	57,10	981,07	1675,52	5	0,604
196	Kunszentmárton	11 354	1,46	31,69	-1495,38	2472,94	7	0,598
197	Ricse	2 677	32,13	25,69	-333,33	600,37	6	0,595
198	Mándok	4 146	23,14	34,23	-274,59	982,19	6	0,593
199	Nyergesújfalu	2 536	0,00	59,74	-306,85	572,22	6	0,587
200	Szód	4 712	55,97	43,56	-620,00	1047,89	4	0,584
201	Bolyok	3 503	56,24	64,98	-341,63	820,65	3	0,569
202	Piszke	1 436	-0,14	80,82	-101,36	353,83	5	0,567
203	Üllő	6 750	18,15	57,25	-157,21	1667,05	5	0,565
204	Simontornya	3 843	19,53	57,66	-533,76	846,61	5	0,563
205	Aszód	4 164	-5,49	59,55	1080,03	1324,52	6	0,559
206	Gyöngyösszőlős	3 400	108,85	74,17	469,42	1013,11	0	0,551
207	Moson	6 393	0,90	72,54	547,74	1753,55	5	0,542
208	Pilisvörösvár	7 815	28,77	42,26	-1012,40	1718,41	5	0,540
209	Kisterenye	4 144	29,14	42,31	422,76	1159,55	5	0,535

Hierarchiaszint	Központok száma	Összlakosság	1 városra jutó lakosságszám	Központok száma az előzőszintekkel együtt
I. Főváros	1	1 006 184	1 006 184	1
II. Regionális központok	6	462 344	77 057	7
III. Megyeszintű központok	12	507 538	42 295	19
IV. Középváros	36	776 669	21 574	55
V. Kisváros	121	1 062 652	8 782	176
VI. Majdnem kisváros	33	186 380	5 647	209
Összesen I–V.	176	3 817 050	21 688	-
Mindösszesen	209	4 001 767	19 147	-

1. táblázat. A funkcionális értelemben vett városok hierarchikus tagolódása.

	1. változó	2. változó	3. változó	4. változó
1. változó	1,00	0,32	0,00	0,03
2. változó	0,32	1,00	0,15	0,21
3. változó	0,00	0,15	1,00	0,97
4. változó	0,03	0,21	0,97	1,00

Forrás: adatbázis, saját számítás.

1. változó: *Lélekszám változás 1920–1930 között.*

2. változó: *Nem mezőgazdasági keresők aránya (az egyéb keresők sincsenek benne).*

3. változó: *A szolgáltatások jelentőségétöbblete.*

4. változó: *Lélekszám 1930-ban.*

2. táblázat. Korrelációs táblázat.